

مقدمه

یکی از حیاتی‌ترین ارکان یک مدیریت سالم و کارآمد، وجود یک نظام کامل و دقیق نظارت و بازرسی بوده و موفقیت هر سازمان وابسته به وجود نظام نظارتی دقیق در آن سازمان است. سازمان بدون داشتن یک نظام دقیق نظارت، نمی‌تواند به تمام اهداف مورد نظر خود دست یابد و از امکانات و منابع موجود، به نحو مؤثر و درست استفاده کند (خدمتی، ۱۳۷۷). اهمیت نظارت در نظام جمهوری اسلامی ایران به اندازه‌ای است که در قانون اساسی، توجه ویژه‌ای به موضوع نظارت شده است (سازمان بازرسی کل کشور، ۱۳۸۳، ص ۱۳)، به گونه‌ای که از مجموع ۱۷۵ اصل قانون اساسی در ۲۱ اصل به صورت مستقیم و غیرمستقیم به انواع نظارت‌ها اشاره شده است (علی‌اکبری و همکاران، ۱۳۸۹). از جمله این اصول عبارتند از: اصل ۵۴، ۵۵، ۷۶، ۸۸، ۸۹، ۹۱، ۹۹، ۱۰۰، ۱۰۱، ۱۳۷، ۱۳۸، ۱۷۴ (قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران). با وجود اهمیت این مسئله، مطالعات نشان‌دهنده این واقعیت است که ساختارها و شیوه‌های نظارتی در نظام اداری ایران به‌طور کلی، با مشکلاتی مواجه است که مانع تحقق اهداف نظارتی می‌شود (شریفی، ۱۳۸۳، ص ۱۳۷). در یک دیدگاه کلی، به نظر می‌رسد مجموعه اقداماتی که تحت عنوان «نظارت و بازرسی در سازمان‌های دولتی ایران» انجام می‌شود از کفایت و کارایی لازم برخوردار نبوده و نتوانسته است در برخورد با پدیده‌های مختلف، نقش سالم‌سازی ایفا نماید و همه‌زویاها و عرصه‌ها را تحت پوشش قرار دهد (قهفرخی و همکاران، ۱۳۹۲). بنابراین، می‌توان گفت: با وجود اهمیت موضوع نظارت و توسعه دستگاه‌های نظارتی در سطح کشور، شاخص بهره‌وری و توسعه در بخش‌های گوناگون، به ویژه بخش دولتی، با آرمان‌ها و اهداف نظام جمهوری اسلامی فاصله زیادی دارد (علی‌اکبری و همکاران، ۱۳۸۹). این در حالی است که یکی از راه‌کارهای اساسی برای خروج از بسیاری مشکلات، توجه به مدیریت اسلامی و مطالعه و به کارگیری نظریه‌ها و اصول این مکتب است.

دین مبین اسلام در تمام شئون زندگی انسان، از جمله مدیریت خرد و کلان سخن دارد و به کارگیری آنها تعالی انسان و رشد و موفقیت سازمان‌ها و نهادهای موجود در جامعه را در پی خواهد داشت. (نیک‌پور و دیگران، ۱۳۹۲، ص ۱۷۰). اسلام برای اعمال نظارت بر سازمان‌ها و تشکیلاتش، شیوه‌های مخصوصی دارد که غیر از مکتب انبیا در هیچ نظامی نمی‌توان آنها را یافت (تقوی‌دامغانی، ۱۳۸۷، ص ۹۸). نظارت در نظام ارزشی اسلام، همه‌جانبه و نظام‌مند است؛ یعنی علاوه بر اینکه فرد وظیفه دارد به طور خودکنترل و وظایف و تکالیف محول شده را به درستی انجام دهد، نظام هستی به گونه‌ای تبیین شده است که فرد از ابعاد گوناگون، بر اساس اعتقادات و باورهای خود، تحت نظارت قرار گیرد

ارائه الگوی مفهومی نظارت بر کار کارکنان سازمان‌های دولتی بر اساس معیارهای پیشنهادی دانشمندان مسلمان در جهت سیاست‌های کلی نظام اداری

nikpour2003@yahoo.com

amtavakoli@yahoo.com

salajeghe_187@yahoo.com

pourkaini@yahoo.com

arabpour@uk.ac.ir

امین نیک‌پور / دانشجوی دکتری مدیریت دولتی دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرمان

علیرضا منطری توکلی / استادیار مدیریت دولتی دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرمان

سنجر سلاجقه / استادیار مدیریت دولتی دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرمان

مسعود پورکاینی / استادیار مدیریت دولتی دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرمان

علیرضا عرب‌پور / استادیار آمار دانشگاه شهید باهنر کرمان

دریافت: ۱۳۹۴/۵/۱۴ - پذیرش: ۱۳۹۴/۷/۲۹

چکیده

هدف از این پژوهش، تبیین ابعاد و مؤلفه‌های نظارت بر کار کارکنان سازمان‌های دولتی بر اساس معیارهای پیشنهادی دانشمندان مسلمانان است. پژوهش حاضر از نوع پژوهش‌های «توصیفی» است که به روش پیمایشی انجام شده است. همچنین از نظر هدف، «توسعه‌ای - کاربردی» به شمار می‌آید. روش گردآوری اطلاعات ترکیبی از مطالعات کتابخانه‌ای و میدانی است و ابزار گردآوری اطلاعات، بررسی اسناد و مدارک، مصاحبه و پرسش‌نامه است. جامعه آماری این پژوهش برای آزمون مدل، خبرگان آگاه به موضوع بوده است. روش نمونه‌گیری «گلوله برفی» بوده و به منظور تجزیه و تحلیل داده‌ها از روش «آمار توصیفی و استنباطی» (آزمون مقایسات چندگانه فریدمن) استفاده شده است. نتایج پیمایشی حاصل از پرسش‌نامه نشان‌دهنده تأیید مدل از نظر خبرگان است. در این پژوهش پس از جمع بندی مطالب و اصلاحات لازم، الگوی نظارت بر کار کارکنان سازمان‌های دولتی بر اساس معیارهای پیشنهادی دانشمندان مسلمان، که شامل ۲۴ مؤلفه در قالب ۴ بُعد است، ارائه شد.

کلیدواژه‌ها: نظارت، مدیریت اسلامی، سازمان‌های دولتی، سیاست‌های کلی نظام اداری.

(فروزنده‌دهکردی و جوکار، ۱۳۹۱، ص ۳۲۱). در اسلام، مدیر علاوه بر آنکه باید شرایطی فراهم کند که کارکنان همواره خود را در محضر خداوند تبارک و تعالی مشاهده کنند و از طریق نظارت درونی در راه خدا به بشریت خدمت نمایند و کارها را درست انجام دهند، باید شرایطی فراهم آورد تا بتواند با نظارت و کنترل، نسبت به اصلاح امور اهتمام ورزد؛ زیرا عده‌ای هستند که ممکن است معیارهای معنوی و الهی را رعایت نکنند (احمدی، ۱۳۸۹، ص ۲۱۷). بنابراین، نظام نظارتی که می‌توان از منابع دینی استخراج کرد نظامی جامع، کامل، عادلانه و منحصر به فرد است (اخوان‌کاظمی، ۱۳۹۰، ص ۲).

از سوی دیگر، در یک جامعه اسلامی مانند ایران، که می‌خواهد بر اساس مبانی و ارزش‌های اسلامی و در جهت تحقق اهداف اسلامی پایه‌گذاری شود، باید نظام‌های نظارتی‌اش نیز با این ارزش‌ها و اهداف هماهنگی داشته باشد و در این چارچوب اعتقادی و ارزشی طراحی شود (سجادی، ۱۳۸۵). جست‌وجوی الگوهای اسلامی از این نظر حایز اهمیت است که جامعه ایران، جامعه‌ای اسلامی است و در چنین جامعه‌ای، الگوهایی می‌توانند پاسخ‌گو باشند و با فرهنگ و ارزش‌های حاکم بر آن تناسب و سازگاری داشته و به عبارت بهتر، از ارزش‌های دینی و اسلامی نشأت گرفته باشند. همچنین، از آن‌رو که در سیاست‌های کلی نظام اداری ابلاغی مقام معظم رهبری - مدظله‌العالی - بر حاکمیت ارزش‌های اسلامی بر نهادهای دولتی موجود در جامعه و نیز بر کارآمدسازی ساختارها و شیوه‌های نظارت و کنترل در نظام اداری (بند ۲۵ سیاست‌های کلی نظام اداری) تأکید شده است، بنابراین، نظارت بر کار کارکنان سازمان‌های بخش دولتی با رویکرد اسلامی از آرمان‌های این نظام محسوب می‌شود.

با توجه به مطالب گفته شده، در این پژوهش سعی شده است معیارهای نظارت بر کار کارکنان سازمان‌های دولتی ایران از دیدگاه اندیشمندان مسلمان، شناسایی و در قالب یک الگوی جامع و منحصر به فرد ارائه شود.

مبانی نظری پژوهش

از نظر لغوی، «نظارت» از ریشه عربی «نظر» است (معین، ۱۳۸۷، ص ۱۱۶۱). «نظر» در لغت، به معنای «مشاهده، تأمل، تفکر و دقت در چیزی» آمده است. «نظر» در معانی دیگری نظیر «مهلت، انتظار، حکم و فصل دعاوی» نیز به کار رفته است (دهخدا، ۱۳۸۵، ج ۲، ص ۳۰۰۵). کلمه «ناظر» نیز از همین ریشه و به معنای «نگاه‌کننده، چشم، مراقب و نگهبان» آمده و کسی است که برای نظارت و رسیدگی به کاری معین می‌شود (دهخدا، ۱۳۸۵، ج ۲، ص ۳۰۰۵؛ مولایی، ۱۳۸۵).

واژه‌های «نظارت» و «کنترل» اگرچه غالباً به صورت مترادف به کار گرفته می‌شوند، اما این دو دارای تفاوت هستند که در اینجا نیز به آن توجه شده است. در واقع، نظارت بر کنترل اولویت و برتری دارد؛ زیرا در صورت وجود نظارت صحیح بر جریان عملیات، دیگر نیازی به کنترل - که بازگرداندن کل نظام عملیات به مسیر صحیح و درست آن است - نمی‌باشد (معصومی، ۱۳۸۸، ص ۳۴).

«نظارت» مراقبت و مواظبت از انجام امور سازمانی است تا جریان امور از محدوده شرایط و نقشه-های طرح‌شده خارج نگردد (عسکریان، ۱۳۶۳، ص ۱۰۰).

«نظارت» به معنای بررسی این موضوع است که همه چیز طبق قوانین و دستورهایی که قبلاً تعیین شده بود، انجام می‌شود یا خیر (هوی و میسکل، ۱۳۷۶، ص ۵۷).

«نظارت»، فرایندی است که در جریان آن، ناظر باید بر اساس مقررات معهود و مفروض مسلم، اقدامات نظارت شونده را ارزیابی کند، یا تطبیق آن چیزی است که انجام شده با آن چیزی که باید باشد (کامرانی، ۱۳۸۳، ص ۲۳۰).

«نظارت» به مجموعه فعالیت‌هایی گفته می‌شود که با هدف تضمین موفقیت یک رفتار معین انجام می‌پذیرند (صفرخانی، ۱۳۸۸، ص ۵۴).

مفهوم «نظارت» از مفاهیم وابسته به وجود قدرت اجرایی است؛ مفهومی که بر اساس آن مراجعی مافوق اقدام به کنترل فعالیت‌های زیرمجموعه‌های خود می‌کنند. بنابراین، هرچه تمرکز قدرت در یک نهاد یا مؤسسه بیشتر باشد، لزوم نظارت فراگیر و جامع نسبت به آن نیز افزایش می‌یابد (موسوی و موسوی، ۱۳۹۰).

«نظارت» به معنای کنترل قدرت و جلوگیری از سوءاستفاده از قدرت است (امامی و دهقان، ۱۳۹۲).

«نظارت» بر اساس بینش الهی، مراقبت و زیر نظر قرار دادن نیروی انسانی و کارها به منظور حفظ سلامت نیروی انسانی و مطلوبیت کارهاست (میرمحمدی، ۱۳۸۳، ص ۱۲).

با جمع‌بندی دیدگاه‌های دانشمندان مسلمان - که در قسمت پیشینه پژوهش ذکر شد - نظارت بر افراد سازمان از منظر اسلام را می‌توان در چهار بُعد دسته‌بندی کرد:

۱. **نظارت الهی:** بر اساس این نوع نظارت، هر عملی که از انسان سر بزند از سلطه و نظارت خداوندی دور نیست و انسان هرگاه بخواهد اقدام به کاری بکند، پیش از اقدام به آن، باید اندیشه کند و همواره این اصل را به خاطر داشته باشد که هر آن و هر لحظه در محضر مبدأ و خالق وجود، پروردگار یکتا، قرار گرفته است و هر کاری بخواهد انجام دهد تحت نظر اوست (سرمدی، ۱۳۹۰، ص ۱۴۴).

۲. **نظارت درونی:** نوعی مراقبت درونی است که بر اساس آن، وظایف محول شده انجام و رفتارهای ناهنجار و غیرقانونی ترک می‌شود، بی‌آنکه نظارت یا کنترل خارجی در بین باشد؛ بدین معنا که شخصی بدون توجه به کنترل خارجی، تلاش خود را صرف انجام کاری کند که بر عهده‌اش گذاشته شده است و مرتکب کار نادرستی از قبیل کم‌کاری، سهل‌انگاری نگردد (پیروز و همکاران، ۱۳۸۹، ص ۳۱۷).

۳. **نظارت عمومی:** در این نوع نظارت، افراد جامعه، به ویژه اعضا و کارکنان سازمان موظفند تا بر اساس وظیفه شرعی، بر اعمال، رفتار و عملکرد افراد و کارکنان سازمان و حتی عملکرد مدیران و مسئولان سازمان نظارت داشته باشند (همان). صفت «همگانی» خود دارای دو بُعد نظارت همگانی به معنای اعم، شامل نهادهای نظارتی حاضر در سه عرصه دولتی، خصوصی و مدنی، و نظارت همگانی به معنای اخص، شامل مشارکت نظارتی شهروندان بر عملکرد نهادهای فعال در حوزه‌های مختلف کشور است (نادری ملک‌شاه، ۱۳۹۳).

۴. **نظارت سازمانی:** به نظارتی گفته می‌شود که توسط مدیریت و یا سازمان اعمال می‌گردد، به این صورت که مدیریت باید بر اعمال کارکنان نظارت کند (احمدی، ۱۳۸۹، ص ۲۲۳).

پیشینه پژوهش

با بررسی پژوهش‌های انجام گرفته در زمینه نظارت بر کار کارکنان با رویکرد اسلامی، مشخص شد که در این پژوهش‌ها، تنها به تعیین انواع نظارت از دیدگاه اسلام، آن هم به صورت نظری بسنده شده است و تاکنون الگویی جامع و یک‌پارچه در زمینه نظارت بر کار کارکنان سازمان‌های دولتی بر اساس معیارهای اسلامی، به گونه‌ای که هدف این پژوهش باشد، طراحی نگردیده است. از جمله مطالعات انجام گرفته در ارتباط با موضوع این پژوهش عبارت است از:

- وزیرفرود (۱۳۷۶) در پژوهشی تحت عنوان «مبانی و ادله نظارت و بازرسی در اسلام»، انواع نظارت از منظر اسلام را شامل نظارت پروردگار، نظارت ملائکه، نظارت انسان بر خود، و نظارت پیامبران و ائمه علیهم‌السلام می‌داند.

- خدمتی (۱۳۷۷) در پژوهشی تحت عنوان «نظارت و بازرسی در اسلام»، با بررسی آیات قرآن کریم و روایاتی از پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و ائمه اطهار علیهم‌السلام شش گروه را، که کار نظارت بر اعمال، افکار و نیت انسان‌ها را بر عهده دارند، شامل خداوند سبحان، پیامبران و امامان علیهم‌السلام فرشتگان، اعضای بدن انسان، زمان و زمین برمی‌شمارد.

- الهامی‌نیا (۱۳۷۹) در پژوهشی تحت عنوان «نظارت بر کارگزاران در حکومت علوی علیه‌السلام» شیوه اعمال نظارت حضرت علی علیه‌السلام بر کارگزاران را شامل نظارت آشکار، نظارت پنهان و نظارت مردمی می‌داند.

- خدمتی (۱۳۷۹) در پژوهشی تحت عنوان «انواع کنترل و نظارت در مدیریت اسلامی»، انواع نظارت از منظر اسلام را شامل نظارت خداوند، نظارت فرد بر اعمال خود، نظارت عمومی، و نظارت سازمانی (نظارت آشکار و رسمی و نظارت مخفی و پنهانی) می‌داند.

- گیوریان (۱۳۷۹) در پژوهشی تحت عنوان «نظارت و کنترل در مدیریت اسلامی»، با بررسی نظارت و کنترل از نظر قرآن و حضرت علی علیه‌السلام هرم نظارت و کنترل در مدیریت اسلامی را شامل نظارت اجتماعی، نظارت سازمانی (آشکار و پنهان)، و نظارت بر اعمال خویش برمی‌شمارد.

- ولیخانی (۱۳۷۹) در پژوهشی تحت عنوان «کنترل و نظارت از دیدگاه حضرت علی علیه‌السلام» مراجع کنترل و نظارت از دیدگاه مدیریت اسلامی را خدا، وجدان، نظارت همگانی مردم، و مدیر می‌داند.

- فرح‌بخش (۱۳۸۰) در پژوهشی تحت عنوان «روش‌های افزایش کارایی نظارت و بازرسی در کشور همراه با پیشنهادهایی برای اصلاح ساختار اداری»، از جمله راه‌کارهای حفظ کارآمدی و پویایی نظارت و بازرسی در سطح سازمان‌های دولتی را توجه به مشارکت شهروندان (نظارت شهروندان) و رفتار اخلاقی کارکنان می‌داند.

- افتخاری (۱۳۸۱) در مطالعات خود، به این نتیجه رسید که در دوران نوین امروری یکی از ابزارهای مهم نظارت مردم بر زمام‌داران و نهادهای دولتی «رسانه‌ها» هستند.

- تصدیقی (۱۳۸۳) در پژوهشی تحت عنوان «شیوه‌های نظارت و کنترل در مدیریت اسلامی با تأکید بر مدیریت حضرت علی علیه‌السلام، شیوه‌های نظارت و کنترل در مدیریت اسلامی و حضرت علی علیه‌السلام را شامل نظارت الهی، خودنظارتی، نظارت مستقیم و با واسطه، و نظارت غیرمستقیم برمی‌شمارد.

- طالقانی (۱۳۸۳) در پژوهشی تحت عنوان «مطالعه تطبیقی نظارت در جمهوری اسلامی ایران با چندین کشور جهان»، به این نتیجه رسید که راه‌کارها و سازوکارهای اجرایی برای نظارت همگانی در ایران به طور شفاف تبیین نشده است.

- میرمحمدی (۱۳۸۳) در مطالعات خود، انواع نظارت از نظر اسلام را شامل نظارت بر امیران (مدیران)، نظارت بر کارگزاران (کارکنان) و نظارت مردمی می‌داند و انواع نظارت بر دستگاه‌های اداری را شامل نظارت به وسیله عوامل محیطی مانند مردم، مجلس، احزاب و قوه قضائیه و نظارت به وسیله مدیران دستگاه‌های اداری می‌داند.

-/اسماعیل پور (۱۳۸۶) در پژوهشی تحت عنوان «الگوی نظارت و کنترل در سازمان از دیدگاه قرآن و نهج‌البلاغه»، نظارت و کنترل‌کنندگان در سازمان را بر اساس منابع اسلامی، خداوند و فرشتگان، نفس لوامه، نظارت همگانی (نظارت کارکنان بر عملکرد یکدیگر و نظارت کارکنان بر عملکرد مدیران) و نظارت مدیران (نظارت مستقیم و نظارت غیرمستقیم) تعیین نموده است.

- تقوی دامغانی (۱۳۸۷) در مطالعات خود، راه‌های اعمال نظارت در نظام اسلامی را شامل نظارت خدا و فرشتگان، نفس لوامه، نظارت همگانی و نظارت مدیران برمی‌شمارد.

- رمضان پور نرگسی (۱۳۸۷) در مطالعات خود، انواع نظارت را با توجه به آموزه‌های دینی، شامل نظارت خداوند متعال، نظارت فرد بر اعمال خود، نظارت عمومی و نظارت سازمانی می‌داند.

-/بطحی و خیراندیش (۱۳۸۸) در پژوهشی تحت عنوان «الگوی خودکنترلی در سازمان با نگرش اسلامی» الگوی سیستمی را برای خودکنترلی بر اساس ارزش‌های اسلامی در سازمان ارائه کردند.

- محمودآبادی (۱۳۸۸) در پژوهشی تحت عنوان «نظام نظارت، بازرسی و کنترل از دیدگاه حضرت علی (علیه‌السلام)»، به بررسی نظام بازرسی، نظارت و کنترل در اندیشه‌ها و رفتار حضرت علی (علیه‌السلام) پرداخت و به این نتیجه رسید که نگرش آن حضرت در امور بازرسی، نظارت و کنترل، علاوه بر اینکه غیرمستقیم و مخفی بود، خود ایشان نیز شخصاً نیز بر امور نظارت می‌کرد.

- معصومی (۱۳۸۸) در مطالعات خود، جنبه‌های گوناگون نظارت و کنترل از دیدگاه منابع اسلامی را شامل نظارت الهی، نظارت عمومی، نظارت رهبر، و نظارت فرد برمی‌شمارد و انواع نظارت از دیدگاه قرآن را شامل نظارت خداوند، نظارت ملائکه، نظارت انبیا و اولیا، نظارت اعضا و جوارح، نظارت رهبران الهی، نظارت همگانی، و نظارت نفس بر خویش می‌داند.

-/احمدی (۱۳۸۹) در مطالعات خود، شیوه‌های نظارت و کنترل در اسلام را شامل نظارت الهی، نظارت درونی، نظارت همگانی‌ها، و نظارت مدیریتی برمی‌شمارد.

- ساداتی (۱۳۸۹) در پژوهشی تحت عنوان «نقش رسانه‌های دیداری و شنیداری در نظارت همگانی»، انواع نظارت از دیدگاه اسلام را شامل نظارت خداوند، نظارت امام، نظارت فردی (خودنظارتی)، و نظارت همگانی برمی‌شمارد و یکی از مهم‌ترین ابزارهای نظارت همگانی را رسانه‌های دیداری و شنیداری می‌داند.

-/احوان کاظمی (۱۳۹۰) در پژوهشی تحت عنوان «نظارت و مبانی آن در نظام و اندیشه علوی (علیه‌السلام)»، انواع نظارت از دیدگاه قرآن را شامل نظارت خداوند، نظارت فرشتگان، نظارت اعضا و جوارح، نظارت مکان و

طبیعت، نظارت پیامبران و ائمه اطهار (علیهم‌السلام)، نظارت انسان بر نفس خویش (نفس لوامه)، و نظارت بیرونی و عمومی می‌داند و انواع نظارت در نظام و اندیشه علوی را به‌طور کلی شامل نظارت بیرونی و درونی برمی‌شمارد.

-/فیجیه‌ای (۱۳۹۰) در مطالعات خود، روش‌های نظارت و کنترل در مدیریت اسلامی را شامل روش مستقیم و بدون واسطه، روش مستقیم با واسطه، و روش غیرمستقیم (بازرسان مخفی) برمی‌شمارد و ترس از خدا را مؤثرترین عامل کنترل در سازمان می‌داند.

- عطار (۱۳۹۰) در پژوهشی تحت عنوان «آسیب‌شناسی نظارت همگانی در ایران: درآمدی بر نظریه مثلث نظارت همگانی»، نظارت همگانی را شامل نظارت نهادهای دولتی، نظارت نهادهای مردمی و مدنی و نظارت رسانه‌های جمعی می‌داند.

- محمدزاده‌رهنی و فریدی (۱۳۹۰) در پژوهشی تحت عنوان «فرایند مدیریت فرهنگی از دیدگاه قرآن و سنت»، انواع نظارت و کنترل از دیدگاه مدیریت اسلامی را شامل نظارت الهی، خودنظارتی، نظارت سازمانی (مستقیم و غیرمستقیم) و نظارت همگانی می‌داند.

- موسوی و موسوی (۱۳۹۰) در پژوهشی تحت عنوان «تعدد دستگاه‌های نظارتی؛ فرصت یا تهدید» انواع نظارت را شامل نظارت سازمانی و نظارت همگانی (غیرسازمانی) می‌داند. همچنین آنها از جمله مهم‌ترین علل ناکارآمدی نظام نظارتی ایران را عدم استفاده از نظارت همگانی (نظریات و شکایات مردم، احزاب، و مطبوعات) در کار نظارت می‌دانند.

- صفری دنیاچالی (۱۳۹۱) در مطالعات خود، انواع نظارت از دیدگاه قرآن و آموزه‌های دینی را شامل نظارت درونی (خداوند، پیامبران، امامان، فرشتگان، اعضای بدن، زمین و خودکنترلی) و نظارت سازمانی (آشکار و پنهان) می‌داند.

- فروزنده دهکردی و جوکار (۱۳۹۱) در مطالعات خود، مراجع نظارت‌کننده بر مدیران و کارگزاران در حکومت اسلامی را خدا، امام و مردم می‌دانند و انواع نظارت از منظر اسلام را شامل نظارت مستقیم، نظارت غیرمستقیم، و نظارت همگانی برمی‌شمارند.

-/امامی و دهقان (۱۳۹۲) در پژوهشی تحت عنوان «نظارت درونی سلسله مراتبی بر دستگاه‌های اداری در نظام حقوقی ایران»، انواع نظارت بر قوه مجریه را شامل نظارت بیرونی (نظارت قوه قضائیه و نظارت قوه مقننه) و نظارت درونی (نظارت بر خود، نظارت مافوق و نظارت هیأت‌های اداری) می‌داند.

- نبوی (۱۳۹۳) در مطالعات خود، انواع نظارت از نظر اسلام را شامل نظارت آشکار، نظارت درونی و نظارت پنهان می‌داند.

اولاً، درگیر شدن مقام معظم رهبری - مد ظله العالی - در امر نظارت بر کار کارکنان سازمان‌های دولتی ایشان را از وظایف اصلی‌شان که رسیدگی به امور کلان کشور است، باز می‌دارد. ثانیاً، می‌تواند به صورت غیرمستقیم و از طریق دفاتر نمایندگی‌شان در سازمان‌های دولتی - که می‌تواند به عنوان یک نهاد مذهبی نیز در نظر گرفته شود - بر کار کارکنان سازمان‌های دولتی نظارت نمایند. همچنین با پیشنهاد خبرگان، نام مؤلفه «انضباط و مسئولیت‌پذیری اجتماعی» به «خودانضباطی و مسئولیت‌پذیری اجتماعی» تغییر یافت. جداول ذیل میانگین تناسب ابعاد را با مفهوم منظور و میانگین تناسب مؤلفه‌ها را با ابعاد منظور نشان می‌دهد:

جدول (۱): میانگین میزان تناسب ابعاد نظارت بر کارکنان سازمان‌های دولتی بر اساس معیارهای پیشنهادی دانشمندان مسلمان با مفهوم منظور

مفهوم	تعدد	میانگین تناسب تعدد با مفهوم	انحراف معیار
نظارت بر کار کارکنان سازمان‌های دولتی بر اساس معیارهای پیشنهادی دانشمندان مسلمان	نظارت الهی	۵	۰/۰۰۰۰۰
	نظارت درونی	۴/۹۳	۰/۲۴۲۳۱
	نظارت عمومی	۴/۶۲	۰/۴۵۲۲۷
	نظارت سازمانی	۴/۸۷	۰/۳۳۱۴۳

تعدد	مؤلفه	میانگین تناسب مؤلفه با تعدد	انحراف معیار
نظارت عمومی	نظارت اتحادیه‌ها و انجمن‌ها	۴/۵۴	۰/۶۱۶۹۹
	نظارت احزاب	۴/۴۲	۰/۸۹۱۷۷
	نظارت نهادهای مذهبی	۴/۰۹	۰/۸۰۴۸۲
	نظارت رسانه‌ها و مطبوعات	۴/۸۱	۰/۳۹۱۶۷
	نظارت شهروندان	۴/۹۳	۰/۲۴۲۳۱
	نظارت کارکنان سازمان	۴/۶۹	۰/۴۶۶۶۹
	نظارت نهادهای وابسته به قوه مجریه	۴/۲۴	۰/۶۶۲۸۷
	نظارت نهادهای وابسته به قوه قضائیه	۴/۶۶	۰/۵۹۵۱۲
	نظارت نهادهای وابسته به قوه مقننه	۴/۳	۰/۷۱۹۹۴
	نظارت مقام معظم رهبری (مد ظله العالی)	۲/۹۶	۰/۶۳۶۶۳
نظارت سازمان مستقل مبارزه با فساد	۴/۷۵	۰/۴۳۵۱۹	

همان‌گونه که در جدول (۱) آمده است، میانگین همه ابعاد بین ۴ و ۵ (بین زیاد و خیلی زیاد) قرار دارد و این یعنی آنکه از نظر خبرگان این پژوهش، بین همه ابعاد نظارت بر کار کارکنان سازمان‌های دولتی بر اساس معیارهای پیشنهادی دانشمندان مسلمان، با مفهوم نظارت بر کار کارکنان سازمان‌های دولتی بر اساس معیارهای پیشنهادی دانشمندان مسلمان تناسب وجود دارد.

جدول (۲): میانگین میزان تناسب مؤلفه‌های نظارت الهی با تعدد نظارت الهی

تعدد	مؤلفه	میانگین تناسب مؤلفه با تعدد	انحراف معیار
نظارت الهی	نظارت خداوند	۵	۰/۰۰۰۰۰
	نظارت فرشتگان	۴/۵۱	۰/۶۱۸۵۳
	نظارت پیامبران و امامان	۴/۲۱	۰/۶۹۶۳۱
	نظارت اعضا و جوارح بدن	۴/۱۵	۰/۶۶۷۱۴
	نظارت زمان و زمین	۴/۲۴	۰/۵۶۰۷۱

تعدد	مؤلفه	میانگین تناسب مؤلفه با تعدد	انحراف معیار
نظارت سازمانی	نظارت سلسله مراتبی	۴/۹۳	۰/۲۴۲۳۱
	نظارت مستقیم شخص مدیر	۵	۰/۰۰۰۰۰
	نظارت از طریق مأموران سازمان	۴/۸۷	۰/۳۳۱۴۳
	نظارت با استفاده از تجهیزات الکترونیکی	۴/۲۴	۰/۶۶۲۸۷
	نظارت از طریق بازرسان مخفی سازمان	۴/۷۸	۰/۴۱۵۱۵
نظارت هیأت‌های اداری	۴/۴۲	۰/۶۱۳۹۲	

همان‌گونه که در جدول (۲) پیداست، میانگین همه مؤلفه‌ها بین ۴ و ۵ (بین زیاد و خیلی زیاد) است و این یعنی آنکه از نظر خبرگان این پژوهش، بین همه مؤلفه‌های نظارت الهی با تعدد نظارت الهی تناسب وجود دارد.

جدول (۳): میانگین میزان تناسب مؤلفه‌های نظارت درونی با تعدد نظارت درونی

تعدد	مؤلفه	میانگین تناسب مؤلفه با تعدد	انحراف معیار
نظارت درونی	وجدان کاری	۴/۹۶	۰/۱۷۴۰۸
	اخلاق کاری	۴/۵۴	۰/۵۰۵۶۵
	خودانضباطی و مسئولیت‌پذیری اجتماعی	۴/۷۵	۰/۵۶۰۷۱

همان‌گونه که در جدول (۳) مشاهده می‌شود، میانگین همه مؤلفه‌ها بین ۴ و ۵ (بین زیاد و خیلی زیاد) قرار دارد و معنایش آن است از نظر خبرگان این پژوهش، بین همه مؤلفه‌های نظارت سازمانی با تعدد نظارت سازمانی تناسب وجود دارد.

در این پژوهش، به منظور تعیین میزان اهمیت ابعاد و مؤلفه‌های هر بعد، از آزمون رتبه‌بندی فریامن استفاده شده که نتایج آن در جداول ذیل آمده است:

جدول (۴): رتبه‌بندی ابعاد نظارت بر کار کارکنان سازمان‌های دولتی بر اساس معیارهای پیشنهادی دانشمندان مسلمان

ابعاد	میانگین رتبه‌ها	میزان اهمیت	تعداد	کای اسکوتر (χ ²)	درجه آزادی (df)	سطح معناداری (Sig)
نظارت الهی	۲/۹۳	۱	۳۳	۱۳/۶۹	۳	۰/۰۰۳
نظارت درونی	۲/۸۱	۲				
نظارت عمومی	۲/۸۸	۴				
نظارت سازمانی	۲/۴۸	۳				

همان‌گونه که در جدول (۶) مشخص است، بُعد «نظارت الهی» بالاترین رتبه را در بین ابعاد نظارت بر کار کارکنان سازمان‌های دولتی بر اساس معیارهای پیشنهادی دانشمندان مسلمان دارد و ابعاد «نظارت درونی»، «نظارت سازمانی» و «نظارت عمومی» در رده‌های بعدی قرار دارند.

جدول (۷): رتبه‌بندی مؤلفه‌های نظارت الهی

مؤلفه‌ها	میانگین رتبه‌ها	میزان اهمیت	تعداد	کای اسکوتر (χ ²)	درجه آزادی (df)	سطح معناداری (Sig)
نظارت خداوند	۴/۳۳	۱	۳۳	۴۴/۷۸۹	۴	۰/۰۰۰
نظارت فرشتگان	۳/۲	۲				
نظارت پیامبران و امامان <small>علیهم‌السلام</small>	۲/۵۹	۳				
نظارت اعضا و جوارح بدن	۲/۴۱	۵				
نظارت زمان و زمین	۲/۵۸	۴				

همان‌گونه که در جدول (۷) آمده، مؤلفه «نظارت خداوند» بالاترین رتبه را در بین مؤلفه‌های نظارت الهی داشته است و مؤلفه‌های «نظارت فرشتگان»، «نظارت پیامبران و امامان علیهم‌السلام»، «نظارت زمان و زمین»، و «نظارت اعضا و جوارح بدن» در رده‌های بعدی قرار دارند.

جدول (۸): رتبه‌بندی مؤلفه‌های نظارت درونی

مؤلفه‌ها	میانگین رتبه‌ها	میزان اهمیت	تعداد	کای اسکوتر (χ ²)	درجه آزادی (df)	سطح معناداری (Sig)
وجدان کاری	۲/۲۹	۱	۳۳	۱۶/۱۲	۲	۰/۰۰۰
اخلاق کاری	۱/۶۸	۳				
خودانضباطی و مسئولیت‌پذیری اجتماعی	۲/۰۳	۲				

همان‌گونه که در جدول (۸) به دست می‌آید، مؤلفه «وجدان کاری» بالاترین رتبه را در بین مؤلفه‌های نظارت درونی داشته است و مؤلفه‌های «خودانضباطی» و «مسئولیت‌پذیری اجتماعی»، و «اخلاق کاری» در رده‌های بعدی قرار دارند.

جدول (۹): رتبه‌بندی مؤلفه‌های نظارت عمومی

مؤلفه‌ها	میانگین رتبه‌ها	میزان اهمیت	تعداد	کای اسکوتر (χ ²)	درجه آزادی (df)	سطح معناداری (Sig)
نظارت اتحادیه‌ها و انجمن‌ها	۵/۵۲	۶	۳۳	۶۹/۲۲۹	۹	۰/۰۰۰
نظارت احزاب	۵/۱۲	۷				
نظارت نهادهای مذهبی	۳/۸۶	۱۰				
نظارت رسانه‌ها و مطبوعات	۶/۵۳	۲				
نظارت شهروندان	۷/۱۱	۱				
نظارت کارکنان سازمان	۵/۹۷	۵				
نظارت نهادهای وابسته به قوه مجریه	۴/۱۱	۹				
نظارت نهادهای وابسته به قوه قضائیه	۶	۴				
نظارت نهادهای وابسته به قوه مقننه	۴/۵۲	۸				
نظارت سازمان مستقل مبارزه با فساد	۶/۳۸	۳				

همان‌گونه که در جدول (۹) مشهود است، مؤلفه «نظارت شهروندان» بالاترین رتبه را در بین مؤلفه‌های نظارت عمومی داشته است و مؤلفه‌های «نظارت رسانه‌ها و مطبوعات»، «نظارت سازمان مستقل مبارزه با فساد»، «نظارت نهادهای وابسته به قوه قضائیه»، «نظارت کارکنان سازمان»، «نظارت اتحادیه‌ها و انجمن‌ها»، «نظارت احزاب»، «نظارت نهادهای وابسته به قوه مقننه»، «نظارت نهادهای وابسته به قوه مجریه» و «نظارت نهادهای مذهبی» در رده‌های بعدی قرار دارند.

جدول (۱۰): رتبه‌بندی مؤلفه‌های نظارت سازمانی

مؤلفه‌ها	میانگین رتبه‌ها	میزان اهمیت	تعداد	کای اسکوتر (χ ²)	درجه آزادی (df)	سطح معناداری (Sig)
نظارت سلسله مراتبی	۴/۰۹	۲	۳۳	۶۵/۱۳۸	۵	۰/۰۰۰
نظارت مستقیم مدیر	۴/۲۷	۱				
نظارت از طریق مأموران سازمان	۳/۹۱	۳				
نظارت با استفاده از تجهیزات الکترونیکی	۲/۳۳	۶				
نظارت از طریق بازرسان مخفی سازمان	۳/۶۴	۴				
نظارت هیأت‌های اداری	۲/۸۶	۵				

همان‌گونه که در جدول (۱۰) معلوم می‌شود، مؤلفه «نظارت مستقیم مدیر» بالاترین رتبه را در بین مؤلفه‌های نظارت سازمانی دارد و مؤلفه‌های «نظارت سلسله مراتبی»، «نظارت از طریق مأموران سازمان»، «نظارت از طریق بازرسان مخفی سازمان»، «نظارت هیأت‌های اداری»، و «نظارت با استفاده از تجهیزات الکترونیکی» در رده‌های بعدی قرار دارند.

نتیجه‌گیری

بی‌تردید، هیچ حرفه‌ای نمی‌تواند خود را بی‌نیاز از الگوبرداری و انتخاب الگوهای برتر بداند. در زمینه نظارت بر کار کارکنان سازمان‌های بخش دولتی نیز الگوهایی مطرح هستند. از جمله الگوهای مطرح و جامع در این زمینه، الگوهای اسلامی است. در واقع، مطالعه شیوه‌ها و روش‌های اسلام در اعمال نظارت بر افراد، دست‌مایه‌هایی در اختیار بشر می‌گذارد که اگر بتوان آن را بر اساس نظریه‌های علمی جمع‌بندی کرد، می‌توان الگوی جدیدی از نظارت ارائه نمود. بر این اساس، در حال حاضر، پژوهش ابعاد و مؤلفه‌های نظارت بر کار کارکنان سازمان‌های دولتی بر اساس معیارهای اسلامی، بررسی و تحلیل شد و الگوی ذیل ارائه گردید:

منابع

- ابطحی، سیدحسین، مهدی خیراندیش، ۱۳۸۸، «الگوی خودکنترلی در سازمان با نگرش اسلامی»، *ماهنامه تدبیر*، سال بیستم، ش ۲۱۳، ص ۲۳-۲۸.
- احمدی، مسعود، ۱۳۸۹، *مدیریت اسلامی (اصول، مبانی، مفاهیم و الگوها)*، چ پنجم، تهران، جهاد دانشگاهی.
- اخوان‌کاظمی، بهرام، ۱۳۹۰، «نظارت و مبانی آن در نظام و اندیشه علوی»، *پژوهش‌نامه علوی*، سال دوم، ش ۱، ص ۱-۱۹.
- اسماعیل‌پور، مجید، ۱۳۸۶، «الگوی نظارت و کنترل در سازمان از دیدگاه قرآن و نهج‌البلاغه»، *مدیریت در اسلام*، سال چهارم، ش ۱۰، ص ۲۶-۳۲.
- افتخاری، اصغر، ۱۳۸۱، «ثبات سیاسی رسانه‌ای»، در: مجموعه مقالات همایش رسانه‌ها و ثبات سیاسی - اجتماعی جمهوری اسلامی ایران، تهران، پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- افجه‌ای، سیدعلی‌اکبر، ۱۳۹۰، *مدیریت اسلامی*، چ نهم، تهران، جهاد دانشگاهی واحد علامه طباطبائی.
- الهامی‌نیا، علی‌اصغر، ۱۳۷۹، «نظارت بر کارگزاران در حکومت علوی»، *حکومت اسلامی*، سال پنجم، ش ۴ (پیاپی ۱۸)، ص ۲۳۸-۲۶۲.
- امامی، محمد و فرشته دهقان، ۱۳۹۲، «نظارت درونی سلسله مراتبی بر دستگاه‌های اداری در نظام حقوقی ایران»، *مطالعات حقوقی*، سال پنجم، ش ۱، ص ۱-۲۳.
- پیروز، علی‌آقا، و همکاران، ۱۳۸۹، *مدیریت در اسلام*، چ هفتم، قم، حوزه و دانشگاه.
- تصدیقی، محمدعلی، ۱۳۸۳، «شیوه‌های نظارت و کنترل در مدیریت اسلامی با تأکید بر مدیریت حضرت علی (علیه‌السلام)»، در: مجموع مقالات همایش تخصصی ناجا و نظارت همگانی؛ راهبردها و راهکارها، تهران، دفتر نظارت همگانی بازرسی کل نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران.
- تقوی‌دامغانی، سیدرضا، ۱۳۸۷، نگرشی بر مدیریت اسلامی، چ هشتم، تهران، سازمان تبلیغات اسلامی.
- خامنه‌ای، سیدعلی، ۱۳۸۹، «سیاست‌های کلی نظام اداری»، پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر مقام معظم رهبری، ۱۳۹۳/۸/۲۹، <http://www.leader.ir/langs/fa/?p=contentShow&id=6689>
- خدمتی، ابوطالب، ۱۳۷۷، «نظارت و بازرسی در اسلام»، *معرفت*، سال هشتم، ش ۲۷، ص ۴۷-۵۶.
- خدمتی، ابوطالب، ۱۳۷۹، «انواع کنترل و نظارت در مدیریت اسلامی»، *مجله حوزه و دانشگاه*، سال ششم، ش ۲۳، ص ۱۰۵-۱۱۸.
- دهخدا، علی‌اکبر، ۱۳۸۵، *فرهنگ متوسط دهخدا*، به کوشش غلامرضا ستوده، و همکاران، تهران، دانشگاه تهران.
- رمضان پورنرگسی، محمود، ۱۳۸۷، *مبانی نظارت و بازرسی*، تهران، پلک.

ساداتی، سیدنصرالله، ۱۳۸۹، «نقش رسانه‌های دیداری و شنیداری در نظارت همگانی»، *نظارت و بازرسی*، سال چهارم، ش ۱۴، ص ۱۴۵-۱۷۴.

سازمان بازرسی کل کشور، ۱۳۸۳، «سخنرانی رئیس قوه قضائیه در افتتاحیه سومین همایش نظارت کارآمد، در: مجموع مقالات سومین همایش نظارت کارآمد، تهران، مرکز آموزش و پژوهش سازمان بازرسی کل کشور.

سجادی، سیدعلی، ۱۳۸۵، «خودکنترلی در نظام کنترل و نظارت اسلامی (با نگاهی بر جایگاه خودکنترلی در نظریه‌های مدیریت)»، *معارف اسلامی و حقوق*، سال هفتم، ش ۲۳، ص ۱۶-۳.

سرمدی، محمدرضا، ۱۳۹۰، *مدیریت اسلامی*، چ هشتم، تهران، دانشگاه پیام نور.

شریفی، اصغر، ۱۳۸۳، «آسیب‌شناسی ساختارهای نظارتی در ایران و ارائه چارچوبی برای نظارت کارآمد»، در: مجموع مقالات سومین همایش نظارت کارآمد، تهران، مرکز آموزش و پژوهش سازمان بازرسی کل کشور.

صفرخانی، حسن، ۱۳۸۸، «نظارت نوین و نقش سازمان بازرسی کل کشور در تحقق آن»، *دانش ارزیابی*، سال اول، ش ۱، ص ۵۳-۷۲.

صفری‌دنیاجالی، مسعود، ۱۳۹۱، *درآمدی بر بازرسی و نظارت در ایران با تأکید بر سازمان بازرسی کل کشور*، سمنان، حبله رود.

طالقانی، غلام‌رضا، ۱۳۸۳، «مطالعه تطبیقی نظارت در جمهوری اسلامی ایران با چندین کشور جهان»، در: مجموع مقالات سومین همایش نظارت کارآمد، تهران: مرکز آموزش و پژوهش سازمان بازرسی کل کشور.

عسگریان، مصطفی، ۱۳۶۳، *سازمان و مدیریت آموزش و پرورش*، تهران، امیرکبیر.

عطار، سعید، ۱۳۹۰، «آسیب‌شناسی نظارت همگانی در ایران، درآمدی بر نظریه مثلث نظارت همگانی»، *دانش ارزیابی*، سال سوم، ش ۹، ص ۱۴۷-۱۶۷.

علی‌اکبری، حسین، و همکاران، ۱۳۸۹، «طراحی و تبیین الگوی نظارت و کنترل سازمانی»، *علوم انسانی*، سال هفدهم، ش ۷۹، ص ۳۷-۶۴.

فرحبخش، علی‌نقی، ۱۳۸۰، «روش‌های افزایش کارایی نظارت و بازرسی در کشور همراه با پیشنهادهای برای اصلاح ساختار اداری»، در: مجموع مقالات دومین همایش نظارت و بازرسی در کشور، تهران، مرکز آموزش و پژوهش سازمان بازرسی کل کشور.

فروزنده‌دهکردی، لطف‌الله و علی‌اکبر جوکار، ۱۳۹۱، *مدیریت اسلامی و الگوهای آن*، چ پنجم، تهران، دانشگاه پیام نور.

فلیک، اووه، ۱۳۹۲، *درآمدی بر تحقیق کیفی*، ترجمه هادی جلیلی، چ ششم، تهران، نی.

قهفرخی، اکرم‌مهری، ۱۳۹۲، و همکاران، «بررسی تحلیلی اثر مدل سیب بر نظارت و کنترل مالی در سازمان بازرسی (مطالعه موردی: استان اصفهان)»، *دانش ارزیابی*، سال پنجم، ش ۱۸، ص ۵۳-۷۱.

کامرانی، علیرضا، ۱۳۸۳، «نقش و جایگاه مشارکت مردمی در امر نظارت کارآمد»، در: مجموع مقالات سومین همایش نظارت کارآمد، تهران، مرکز آموزش و پژوهش سازمان بازرسی کل کشور.

گیوریان، حسن، ۱۳۷۹، «کنترل و نظارت در مدیریت اسلامی»، *کنترل*، سال سوم، ش ۹ و ۱۰، ص ۷۷-۱۰۶.

محمدمزاده‌رهنی، محمدرضا و حسن فریدی، ۱۳۹۰، «فرایند مدیریت فرهنگی از دیدگاه قرآن و سنت»، در: مجموع مقالات همایش مدیریت فرهنگی از دیدگاه قرآن و سنت، گرگان، دانشگاه آزاد اسلامی.

محمودآبادی، سیدرسول، ۱۳۸۸، «نظام نظارت، بازرسی و کنترل از دیدگاه حضرت علی (ع)»، در: مجموعه مقالات همایش ارتقای سلامت اداری، تهران، شورای دستگاه‌های نظارتی کشور.

معصومی، سیدحسین، ۱۳۸۸، *نظارت و کنترل از دیدگاه اسلام*، چ چهارم، تهران، سروش هدایت.

معین، محمد، ۱۳۸۷، *فرهنگ فارسی معین*، تهران، فرهنگ نما.

موسوی، سیدفضل‌الله و سیدمه‌دی موسوی، ۱۳۹۰، «تعدد دستگاه‌های نظارتی؛ فرصت یا تهدید»، *دانش ارزیابی*، سال سوم، ش ۷، ص ۵-۳۶.

مولایی، ابوالحسن، ۱۳۸۵، «نگاهی به نظارت و کنترل در آموزه‌های نهج‌البلاغه»، *حصون*، سال سوم، ش ۷، ص ۱۹۲-۲۰۶.

نادری‌ملک‌شاه، محمد، ۱۳۹۳، «نقش نهادهای مدنی در پیش‌گیری از فساد»، *دانش ارزیابی*، سال ششم، ش ۲۰، ص ۶۷-۸۴.

میرمحمدی، سیدمحمد، ۱۳۸۳، «الگوی نظارت و کنترل در نظام اداری جمهوری اسلامی ایران»، تهران، سمت.

نبوی، محمدحسن، ۱۳۹۳، *مدیریت اسلامی*، چ بیست و دوم، قم، بوستان کتاب.

نیک‌پور، امین، و همکاران، ۱۳۹۲، «بررسی رابطه بین انتخاب کارکنان بر اساس معیارهای اسلامی و اثربخشی سازمانی در سازمان‌های دولتی شهر کرمان»، *مدیریت اسلامی*، سال بیست و یکم، ش ۱، ص ۱۶۹-۱۹۲.

وزیری‌فرد، سیدمحمدجواد، ۱۳۷۶، «مبانی و ادله نظارت و بازرسی در اسلام»، در: مجموع مقالات اولین همایش نظارت و بازرسی در کشور، تهران، مرکز آموزش و پژوهش سازمان بازرسی کل کشور.

ولبخانی، ماشاءالله، ۱۳۷۹، «کنترل و نظارت از دیدگاه حضرت علی (ع)»، بازتاب اندیشه، ش ۹، ص ۶۳-۶۵.

هوی، وین ک و سیسل ج میسکل، ۱۳۷۶، *تئوری، تحقیق و عمل در مدیریت آموزشی*، ترجمه، میرمحمد عباس‌زاده، چ دوم، دانشگاه ارومیه.

Creswell, J. W., 2014, *Educational Research: Planning, Conducting, and Evaluating Quantitative and Qualitative Research*, 5th Edition, New Jersey: Pearson Education.